

DE LA VECHIUL TESTAMENT LA PARIMIAR: PARIMIILE VECERNIEI DE LA 1 SEPTEMBRIE*

DR. MĂDĂLINA UNGUREANU

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
madandronic@gmail.com

Abstract: The object of this article is the source of translation of Dosoftei's book *Parimiile preste an*, printed in 1683. In composing it, Dosoftei was supposed to have taken fragments from the first Romanian translation of the Septuagint, made by Nicolae Milescu and revised by himself. In fact, the source of *Parimiile preste an* is a Byzantine or a Slavonic prophetologium; the metropolitan translated the biblical pericopes as he found them in his source.

Keywords: prophetologium, *Septuagint*, Dosoftei, translation

1. Argument

Textul lui Dosoftei, *Parimiile preste an*, publicat la Iași, în 1683, a făcut obiectul tezei mele de doctorat. Dintre problemele apărute pe parcursul cercetării, mai dificil de rezolvat sunt, desigur, problema surselor traducerii și cea a raporturilor cu alte texte ale epocii. Mi-am propus să aprofundez, în cele ce urmează, una dintre ipotezele lansate în teza de doctorat și insuficient argumentate acolo.

Nu mai prezint amănunțit parimiarul lui Dosoftei; voi spune doar, pentru conturarea cadrului discuției, că se înscrie într-un anumit tip de carte liturgică apărută la Constantinopol, apoi tradusă, firește, și în slavonă, care cuprindea lecturile veterotestamentare destinate vecerțiilor sărbătorilor de peste an; că acest tip de lecționar este specific bisericii răsăritene; că nu a fost niciodată tipărit, circulând numai în manuscris, și că din secolul al XVI-lea nu a mai fost nici măcar copiat, întrucât conținutul său se suprapunea cu cel al altor cărți de cult (triod, minei, penticostar). Ceea ce îmi propun să urmăresc este relația dintre fragmentele biblice din parimiarul lui Dosoftei și traducerea Vechiului Testament realizată de Nicolae Milescu Spătarul și păstrată, într-o copie revizuită, în manuscrisul 45 din Biblioteca Academiei Române, filiala Cluj, publicată apoi, după o revizie a unui

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului „Rețea transnațională de management integrat al cercetării postdoctorale în domeniul Comunicarea științei. Construcție instituțională (școală postdoctorală) și program de burse (CommScie)” - POSDRU/89/1.5/S/63663, finanțat prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

grup de cărturari munteni, printre care și frații Greceanu, în Biblia de la București - de altfel, prima traducere integrală în limba română a Vechiului Testament. Premisa discuției o constituie o ipoteză foarte cunoscută în filologia românească, lansată de N. A. Ursu, care îl consideră pe Dosoftei coautor al traducerii păstrate în Ms. 45 susținând, întâi într-un articol publicat în revista „Cronica”, în 1976, apoi în *Notele* la ediția Dosoftei, *Opere*, vol. I. *Versuri*, 1978 și într-o serie de articole publicate ulterior în revista „Limba română”, că Dosoftei a revizuit substanțial traducerea lui Milescu, din care a preluat ulterior fragmentele incluse în *Parimiile preste an*. Pentru a demonstra această idee, el selectează câteva fragmente din parimiar, pe care le publică alături de secvențele corespondente din Ms. 45 și *Biblia de la București* (Ursu 1978: 509-510), după care conchide: „Din această comparație rezultă în mod limpede că *Psaltirea de-nțăles* și *Parimiile* lui Dosoftei au la bază textul Vechiului Testament revizuit de el după traducerea lui Milescu, pe care l-a reproduș în tipăriirile respective *ca dintru ale sale* (subl. aut.). [...] Diferențele, mai mari sau mai mici, între ms. 45 și tipăriirile lui Dosoftei, pe de o parte, și între ms. 45 și *Biblia* de la 1688, pe de altă parte, se explică prin sensul divergent al modificărilor aduse textului din protograf cu prilejul reprodușerii lui în edițiile menționate. Dosoftei, folosind protograful, a continuat să introducă în el cuvinte și forme specifice limbii sale de mai târziu [...]” (Ursu 1978: 510).

Mi-am propus, așadar, să refac demersul lui N. A. Ursu, pentru a aprofunda sau, mai degrabă, pentru a verifica o intuiție, anume că lucrurile nu stau așa cum spune filologul ieșean. La baza intuiției noastre stă un argument de ordin logic: nu aceasta era maniera de lucru a traducătorilor secolului al XVII-lea; odată stabilit faptul că *Parimiile preste an* este alcătuită după un model, rațional este să presupunem că Dosoftei traduce efectiv acel model, nu caută pasajele respective în tot Vechiul Testament, ceea ce ar fi fost o operațiune mult prea complicată.

Așadar, la comparația textelor românești pe care o întreprinsese N. A. Ursu am aplicat principiul raportării la sursele traducerilor. Pentru traducerea lui Milescu este simplu, sursa este cunoscută, este ediția protestantă a *Septuagintei* publicată la Frankfurt, în 1597¹. În ceea ce privește sursa traducerii lui Dosoftei, discuția este complicată de următorii factori: mitropolitul nu mărturisește nicăieri această sursă; parimiarul, a circulat doar în manuscris, atât cel bizantin, cât și cel slavon. Singura soluție pe care am putut-o întrevedea în acest stadiu al cercetării a fost raportarea la ediția critică existentă a parimiarului bizantin și la edițiile critice ale unor manuscrise ale parimiarului slavon, pe care le-am consultat la biblioteca Institutului Pontifical Oriental din Roma. Iată datele lor:

a) *Monumenta musicae Byzantinae. Lectionaria*. Edenda curaverunt Carsten Høeg, Gunther Zuntz. Volumen 1. *Prophetologium*, 1939-1981.

¹ Vezi, în acest sens, discuțiile ample de la Căndea 1979: 116-128, Andriescu 1998: 17-21, și, mai recent, Eugen Munteanu, *Reșere ale tradiției biblice românești* (I-III), în „Idei în dialog”, anul V. Nr. 4 (55), aprilie 2009, p. 22-24, nr. 5 (56), p. 34-36 și nr. 6 (57), p. 25-27.

Ediția critică a parimiarului bizantin este structurată în două părți, prima dedicată sărbătorilor mobile, a doua – sărbătorilor cu dată fixă.

Prima parte, îngrijită de Carsten Høeg și Gunther Zuntz, alcătuită din șase fascicule publicate în perioada 1939-1970, a avut ca text de bază un singur manuscris, dar a luat în discuție și altele, mai ales din fondurile bibliotecilor din Marea Britanie; aparatul critic din subsolul paginii consemnează diferențele dintre manuscrise, omisiunile, adăugirile etc.

A doua parte, apărută în 1981, cuprinde parimiile sărbătorilor cu dată fixă de peste an; realizarea acesteia, așa cum consemnează editoarea, Gudrun Engbert, a implicat mai multe dificultăți, dată fiind varietatea lecturilor (în funcție și de specificul local în stabilirea sărbătorilor). Aparatul critic, care consemnează diferențele dintre manuscrise, omisiunile, adăugirile, este grupat în partea a doua.

Avantajul ediției de la Copenhaga (de altfel, singura ediție critică a parimiarului bizantin) este caracterul său complex, rezultat din implicarea mai multor manuscrise, care oferă posibilitatea ca textul lui Dosoftei să fie raportat în întregime la una dintre posibilele sale surse.

b) Zdenka Rivarova, Zoe Hauptova, *Grigorovicev Parimejnik*, 1. Tekst s criticiki aparat, Skopje, 1998.

Parimiarul Grigorovicev este un text manuscris de 104 file, datat în perioada cuprinsă între a doua jumătate a secolului al XII-lea și prima jumătate a secolului al XIII-lea, care conține parimiile Nașterii Domnului, Epifaniei, apoi parimiile ciclurilor pascal și postpascal, după care se trece la parimiile sărbătorilor fixe, dintre care sunt reproduse cele de la 29 iunie, 20 iulie, 6 august, 1 septembrie (la 15 august se face trimitere la parimiile de la 8 septembrie), 8 septembrie, 23 aprilie. Ediția conține și un aparat critic, pe pagina în oglindă, în care sunt consemnate diferențele față de alte manuscrise ale parimiarului.

2. Observații

Date fiind dimensiunile textului lui Dosoftei, aducem în discuție aici numai o mică parte a acestuia, și anume parimiile vecerniei zilei de 1 septembrie, sărbătoarea Sfântului Simion Stâlplnicul, prima dintre sărbătorile cu dată fixă ale anului bisericesc, care se găsesc, în parimiarul lui Dosoftei, la IV 1^r-2^v. Vecernia acestei sărbători presupune, conform edițiilor menționate ale parimiarelor, lectura a trei pericope: Isa. 61:1-10; Lev. 26:3-12, 14-17, 19-20, 22.33, 23-24; Înțel. 4:7-15. În paranteză trebuie să spunem că distribuția lecturilor pe parcursul sărbătorilor fixe urmează principiul lecturii tematice; fragmentul biblic este ales astfel încât să reflecte semnificația sărbătorii zilei respective; astfel, semnificația pericopei se modifică în funcție de noul context, textual și extratextual. În schimb, în ciclurile marilor sărbători (ciclul pascal și postpascal sau cel al Nașterii Domnului), pericopele sunt ordonate conform principiului lecturii continue.

Desigur, nu reprezintă deloc o surpriză faptul că lecturile din *Parimiile preste an* destinate acestei sărbători respectă structura pericopelor grecesc și slavon. Mai mult, putem afirma că structura complexă a celei de-a doua lecturi, cea din *Levitic*, și corespondența perfectă a fragmentului respectiv din textul lui Dosoftei cu celelalte reprezintă în sine un argument în favoarea ideii că în *Parimiile preste an* mitropolitul moldovean nu a preluat bucăți din alt text, ci a tradus el însuși.

Ca simplă observație, remarcăm absența, din parimiarul lui Dosoftei, în seria sărbătorilor cu dată fixă, a indicațiilor de ritual dinaintea pericopelor propriu-zise; consultarea edițiilor critice a arătat că nu există o regulă strictă în acest sens.

Observațiile noastre au urmărit mai ales diferențele dintre textele românești în discuție, astfel (desigur că am selectat aici faptele care ni s-au părut cele mai relevante):

a) unii termeni sau unele sintagme există într-unul dintre texte și lipsesc în celălalt, de exemplu:

* prezent în Ms. 45/ absent din *Parimii* și, în general, din parimiare:

Isa. 61:3: „Să dea la cea ce plîngu Sionul, *să dea lor mărire pentru cenușe*” (Ms. 45)/ „a da cela ce plîngu Sion slavă în loc de cenușe” (PAR.);

Lev. 26:11: „*Și voi pune făgăduința mea întru voi*” (restul versetului apare în *Parimii*);

Lev. 26:15: „Ci veți neasculta lor și județelor mele, să va dojeni sufletul vostru ca voi să nu faceți toate învățăturile mele, *ca să rășchirați făgăduința mea*”;

Lev. 26:16: „Și eu voi face așa voao și voi pune pre voi lipsa, *și rîia, și gălbănariul, putredzînd ochii votri și sufletul vostru topîndu*. Și veți sămăna în zadar sămințele voastre și vor mânca neprietenii voștri”;

Lev. 26:17: „și veți cădea înaintea neprietenilor voștri, și vor goni pre voi *ceia ci vă urăscu pre voi*” (interesant e că secvența aceasta apare în edițiile consultate ale parimiarelor bizantin și slavon; este posibil ca ea să fi lipsit în manuscrisul pe care l-a tradus Dosoftei, textele manuscriselor, de altfel, nu coincid).

* absent din Ms. 45/ prezent în *Parimii*:

„*Pentru rușinea voastră cea îndoită și pentru stideala bucura-să-va partea voastră*” (între Isa. 61:6 și 7);

„Și veți sămăna în deșert sămănăturile voastre și vor mânca *munca voastră* pizmașii voștri” (Lev. 26:16).

b) în parimiar apar, în plus față de textul veterotestamentar, formule care marchează începutul și finalul pericopei:

* începutul: *Grăi Domnul fiilor lui Izraiel dzîcînd* (prezent în *Parimiile preste an*, după modelul parimiarului); are rolul de a fixa începutul textului, precizând actanții comunicării (emițătorul, receptorul); de fapt, situația de comunicare este simplificată aici: în textul Vechiului Testament, Dumnezeu îi vorbește lui Moise, căruia îi cere să transmită poporului lui Israel cuvintele sale (Lev. 25:1-2: „Și grăi Domnul cătră Moisi întru muntele Sinăei dzicîndu: «Grăiește fiilor Israil și vei dzice

cătră ei... »”); în parimiar este reținut numai esențialul: Dumnezeu se adresează, de fapt, oamenilor, intermedierea lui Moise este o chestiune secundară; accentul cade pe mesajul transmis.

* finalul: *dzîce Domnul Dumnădzău totputernicul, svîntul lui Izrail* (în parimiar, după Lev. 26:24); în Vechiul Testament, discursul lui Dumnezeu continuă.

Fragmentul biblic devine, astfel, în parimiar, un text de sine stătător, un text în sine, care, deși păstrează, firește, legătura cu microcontextul din care a fost desprins, capătă noi semnificații prin raportarea la noul context.

c) unele diferențe de ordin morfologic (prezența singularului sau a pluralului; moduri și timpuri verbale) se explică prin raportare la textele-sursă; alte diferențe, în schimb, țin de maniera de traducere a fiecăruia (de pildă, Dosoitei echivalează frecvent participiul printr-o poziție).

d) unele diferențe lexicale se explică tot prin raportare la surse:

MS. 45: „și va fi pămîntul vostru pustie și *cetățile* voastre vor fi pustii (*αἱ πόλεις*)”;

PAR.: „Și va fi țara voastră pustie și *curțile* voastre pustii (*αἱ ἐπαυλεῖς*)”².

Acestea sunt cele mai frecvente tipuri de diferențe explicabile prin raportare la sursele traducerilor.

N. A. Ursu remarcase, ca și alți cercetători, asemănarea, uneori până la coincidență, dintre unele secvențe din *Parimii* și fragmentele corespondente din MS. 45. Credem că, de cele mai multe ori, aceste asemănări se explică prin coincidența textelor pe care le traduc. Dosoitei traduce sau un parimiar grecesc, sau unul slavon, tradus și acesta, la rândul său, după cel grecesc, și anume conform principiului literalismului care caracteriza traducerile în epocă. Dacă privim lucrurile din această perspectivă, asemănările despre care vorbeam nu mai par atât de surprinzătoare, fără să excludem cu totul din discuție ipoteza că Dosoitei a lucrat, totuși, pe traducerea lui Milescu, așa cum par să arate unele coincidențe lexicale. Pe de altă parte, adesea, concepte importante sunt echivalate, consecvent, în mod diferit în cele două texte; de exemplu, *φρόνησις* este redat constant prin *înțelepciunea* în MS. 45/ *mintea* în PAR.; *τα προσταγματα* reprezintă *porîncele* în MS. 45/ *învățăturile* în PAR.

3. Concluzii

Suntem de părere că faptele arătate mai sus infirmă clar ipoteza lui N. A. Ursu: Dosoitei nu preia fragmente din Vechiul Testament, ci traduce el însuși un parimiar, grecesc sau slavon. Așa cum arată comparația cu ediția critică a *prophetologiului*, mitropolitul urmează și el fidel, până la amănunt, un astfel de text, poate, totuși, nu într-un literalism atât de radical ca traducătorul textului din MS.

² Ediția critică a parimiarelor bizantine nu notează semnele diacritice.

45. Diferențele dintre textul lui Dosoftei și textele din edițiile critice ale parimiarelor se pot explica prin raportarea la textul manuscrisului pe care mitropolitul îl traducea; edițiile critice consemnează, de altfel, mici diferențe între manuscrise, de ordin lexical sau morfologic.

Este foarte greu de spus dacă mitropolitul a folosit o sursă slavonă sau una grecească, dat fiind faptul că parimiarul s-a păstrat numai în manuscrise și că, pe de altă parte, textul slavon reprezintă o traducere fidelă a celui grecesc. Textele bilingve din *Parimiile preste an* nu sunt de ajutor în acest sens; ele nu fac parte din structura acestei cărți liturgice, au fost introduse de Dosoftei din alte surse decât un parimiar, din rațiuni tematice.

În cele din urmă, punem sub semnul întrebării însăși legitimitatea titlului lucrării noastre: *De la Vechiul Testament la parimiar*, dacă ne raportăm la cultura română; parimiarul românesc nu are ca punct de plecare textul Scripturii, ci este o traducere de sine stătătoare (situația este aceeași pentru parimiarul slavon).

Bibliografie

- Andriescu 1998: Alexandru Andriescu, „Locul Bibliei de la București în istoria culturii, literaturii și limbii române literare”, în *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia de la București. Pars I - Genesis*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1998, p. 7-45.
- Cândea 1979: Virgil Cândea, *Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979.
- MS. 45: Manuscrisul românesc nr. 45 de la Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj.
- Monumenta musicae Byzantinae. Lectionaria*. Edenda curaverunt Carsten Høeg, Gunther Zuntz. Volumen 1. *Prophetologium*. Fasciculus primus - Lectiones Nativitatis et Epiphaniae, Hauniae, 1939; Fasciculus secundus - Lectiones Hebdomadarum 1 et 2 Quadragesimae, Hauniae, 1940; Fasciculus tertius - Lectiones Hebdomadarum 3 et 4 Quadragesimae, Hauniae, 1952; Fasciculus quattuor - Lectiones Hebdomadae 5 et Hebdomadae in Palmis et Maioris, Hauniae, 1960; Fasciculus quintus - Lectiones Sabbati Sancti, Hauniae, 1962; Fasciculus sextus - Lectiones ab Ascensione usque ad Domenica Omnium Sanctorum, Hauniae, 1970; Pars altera - Lectiones anni immobilis, edidit Gudrun Engbert. Fasciculus primus - Textul container, Hauniae, 1980; Fasciculus alter - Apparatum criticum continens, Hauniae, 1981.
- Halperin, David J., *Seeking Ezekiel. text and Psychology*, Pennsylvania state University, Pennsylvania, 1993.
- PAR.: *Parimiile preste an*, tipărite cu porunca mării sale prealuminatului întru Iisus Hristos Ioan Duca Voevoda, cu mila lui Dumnădzău Domn Țării Moldovei și Ucrainei, cu poslușania smeritului Dosoftei Mitropolitul, în țiparnița țării [...],

- vă leat 7191, measeț octomvrie, 7 dni.Rivarova, Zdenka, Hauptova, Zoe, *Grigorovicev Parimejnik*, 1. Tekst s criticiki aparat, Skopje, 1998.
- Ursu 1978: N. A. Ursu, *Note și variante*, în Dosoftei, *Opere*, 1. *Versuri*, Ediție critică de N. A. Ursu, Studiu introductiv de Al. Andriescu, Editura Minerva, București, 1978, p. 389-513.